

Karolina Chmielewska
Uniwersytet Warszawski

PIERWSZE PRZEWODNIKI TATRZAŃSKIE JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ ETYMOLOGICZNYCH REGIONU

Rozwój turystyki tatrzańskiej przypada na wiek XIX, kiedy to powstają górskie zakłady lecznicze. Wtedy też pojawiają się pierwsze przewodniki po tych terenach, które stanowią interesujące źródła do badań nad XIX-wiecznymi toponimami z obszaru Podhala. W artykule przedstawione zostały badania przeprowadzone nad tym zagadnieniem.

Cel i zakres pracy

W artykule zaprezentowany został materiał zebrany na potrzeby pracy licencjackiej powstałej pod kierunkiem dr Izabeli Stapor na Wydziale Polonistyki UW w 2015 roku. Przedmiotem dysertacji była analiza toponimii z pierwszych przewodników po Tatrach i okolicach wydanych w XIX wieku. Wyekscerpowane słownictwo zostało poddane analizie etymologicznej, a następnie – skonfrontowane z historią Podhala, co wskazało na interdyscyplinarność podjętych w pracy badań etymologicznych. Opracowanie nazewnictwa danego obszaru jest często pomocne w badaniach historycznych i odwrotnie – onomastyka czerpie z podbudowy dziejowej i niejednokrotnie nie można bez niej właściwie zinterpretować toponimów.

Materiał i metodologia

Materiałem źródłowym do pracy były teksty, których wydanie zapoczątkowało serię profesjonalnych, stricte przewodnikowych wydawnictw, różniących się od wcześniejszych relacji z podróży w Tatry i inne góry Polski. Przedstawiając chronologicznie, są to: *Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin* z 1860 roku autorstwa księdza Eugeniusza Janoty oraz dwa teksty Walerego Eljasza Radzikowskiego, polskiego malarza i grafika, a także ucznia Janoty. Pierwszy z nich to *Ilustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic*, który ze względu na swoją ogromną popularność, w okresie od 1870 do 1900 roku doczekał się sześciu wydań. W pracy wykorzystano wydanie pierwsze i ostatnie, które skonfrontowano pod kątem ewentualnych różnic nazewniczych. Drugi tekst napisany przez Eljasza, na w pół przewodnikowy i wspomnieniowy (ale różniący się już znacznie od relacji doby romantyzmu), to *Szkice z podróży w Tatry* z 1874 roku.

Taki dobór materiałów można uzasadnić oryginalnością ich formy. Były to bowiem pierwsze teksty o charakterze przede wszystkim praktycznym i poradnikowym. Wcześniejsze relacje z podróży w Tatry charakteryzowały się subiektywnością obrazowania. Były to głównie wspomnienia podróżujących połączone z anegdotami, ciekawostkami etnograficznymi czy lirycznymi opisami otoczenia. Jednak wraz z rozwojem turystyki po polskiej stronie Tatr w

© Karolina Chmielewska, 2015

XIX wieku pojawiają się teksty o charakterze bardziej profesjonalnym, dostarczające sprawdzonych informacji na temat historii regionu, jego geografii i walorów wypoczynkowych. Pierwszymi przewodnikami tego typu są właśnie teksty Janoty i Eljasza, które przyczyniły się również do rozpropagowania Zakopanego jako miejsca letniskowego.

Analiza toponimów

Z przedstawionych tekstów wyekscerpowane zostały dwa typy nazw własnych. Pierwszy z nich to nazwy miejscowe, które są określeniami *samodzielnych osad: wsi i miast* [1]. Wśród nich dominowały nazwy niewielkich osad i wsi, które powstawały podczas procesów osadniczych w Małopolsce i dopiero z czasem stały się ośrodkami miejskimi. Drugim typem nazw był zbiór, do którego zaliczono zarówno nazwy typowo miejskie (określenia ulic, dzielnic), jak i określenia części miast i wsi. Podczas prób ich zdefiniowania starano się powiązać je z jednym z typów toponimów (nazw miejscowych, miejskich lub terenowych [2]), jednak jednoznaczne ich zaklasyfikowanie okazało się niemożliwe. Nazwy terenowe określają m.in. pola, łąki, lasy czy wzniesienia, które stanowią w danej wspólnocie formę odniesienia przestrzennego, przekazywaną między pokoleniami [3]. Taką też funkcję spełniały w XIX wieku określenia poszczególnych części wsi, w tym przypadku głównie w Zakopanem. Jednak tych nazw nie można określić jako terenowe, które z założenia są obszarami niezamieszkałymi, a to z kolei nie zgadzało się z zastaną sytuacją historyczną. Nie można również określić tych nazw jako miejskie, te bowiem związane są przede wszystkim z działalnością człowieka (głównie ulice, place, mosty albo też dostosowane obszary przyrodnicze – stawy, parki) [4]. Analizowane określenia łączą więc w sobie cechy zarówno nazw terenowych, jak i miejskich, pierwszych ze względu na swój pierwotny charakter niezamieszkałych elementów przyrodniczych, drugich – funkcje lokalizujące w obrębie konkretnej osady. Wobec napotkanych trudności terminologicznych postanowiono na potrzeby prowadzonych badań przyjąć określenie *n a z w y t e r e n o w e*, które uznano za bardziej odpowiednie. W tym rozumieniu używane było również przez badacza toponimii tatrzańskiej, Józefa Bubaka [5] oraz Stanisława Rosponda [6].

Zastosowane klasyfikacje

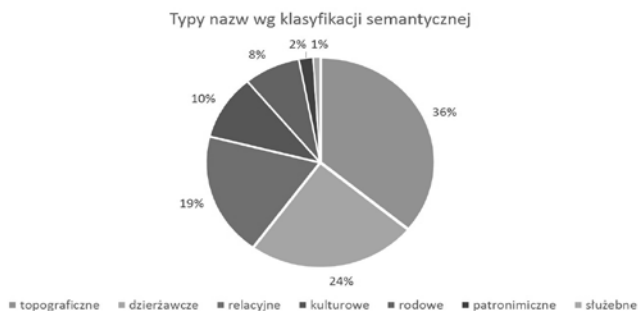
Przebadano nazwy występujące na terenach dwóch powiatów w województwie małopolskim – tatrzańskiego i nowotarskiego w ich aktualnych granicach. Taka granica ustanowiona została ze względu na położenie powiatów najbliższe Tatrom i Zakopanemu, które stanowiły cel podróży przewodnikowych.

W sumie wyekscerpowano 87 nazw, zarówno miejscowych, jak i obiektów miejskich. Materiał ten przed analizą etymologii należało wstępnie opracować. Zdecydowano się na przyjęcie dwóch klasyfikacji, które pozwoliły na uporządkowanie materiału do dalszych badań, ale przede wszystkim – na

zaobserwowanie pewnych tendencji nazewniczych charakterystycznych dla terenów podgórskich, co zostanie przedstawione w dalszej części pracy. Zastosowano więc klasyfikację strukturalno-gramatyczną Stanisława Rosponda z 1957 roku [7] oraz klasyfikację semantyczną sformułowaną pierwotnie przez Witolda Taszyckiego [8], a rozwiniętą później przez Henryka Borka [9]. Trzeba zaznaczyć, że obydwa podziały odnoszą się z założenia do nazw miejscowych, które stanowią większą część zebranego materiału, nie należy jednak zapominać o specyficznych obiektach miejskich. Na podstawie wstępnej analizy uznano, że większość z tych określeń można bez problemu zaklasyfikować według przedstawionych podziałów. Wyróżniały się jedynie nazwy typowo miejskie, urbanonimy, w końcu postanowiono je również włączyć do wybranych klasyfikacji.

Dane statystyczne

Aby lepiej zilustrować otrzymane wyniki przeprowadzonych badań przygotowano wykresy przedstawiające podziały wyekscerpowanych nazw.

Wykres 1: Nazwy wg kryterium semantycznego

Pierwszy wykres obrazuje zastosowaną klasyfikację semantyczną.

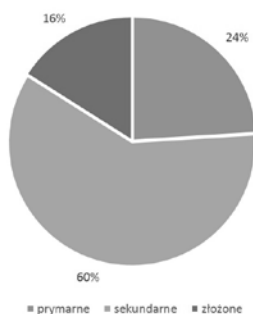
Otrzymane wyniki dobrze ilustrują tendencje osadnicze. Jak wykazuje Stanisław Rospond, nazwy topograficzne (tu 36 % ogółu nazw, m.in.: *Brzegi*, *Jaszczurówka*, *Rogoźnik*, *Wilczepole*) obrazujące otaczający mieszkańców teren, są *zasadniczym i chyba najpowszechniejszym modelem nazewnictwa miejscowego* [10]. Dopiero po wstępnym zorganizowaniu przestrzeni społecznej istotne stają się stosunki własnościowe, które z kolei odzwierciedla druga pod kątem liczebności grupa – nazw dzierżawczych (24 % wszystkich nazw, w tym: *Antałówka*, *Gliczarów*, *Ludźmierz*, *Miętostwo*, *Witów*). Kolejnym zespołem są określenia relacyjne (19 % nazw, w tym: *Białka*, *Krupówki*, *Nowe Zakopane*, ulica *Chałubińskiego*), kiedy to przez ludność zamieszkującą dany teren do tworzenia nowych nazw wykorzystywane są już istniejące – najczęściej hydronimy. Wśród wyekscerpowanego nazewnictwa istotne pozostają także kulturowe (10 %, są to m.in.: *Dział*, *Kuźnice*, *Kościelisko*), związane z działalnością człowieka na zasiedlonym terenie oraz rodowe (8 %, w tym: *Bachledy*, *Gąsienice*, *Roje*), typowe dla Podhala, gdzie pierwsi

mieszkańcy stanowili zaledwie kilka rodów góralskich mieszkających się między sobą w kolejnych pokoleniach.

Najmniej liczebne okazały się określenia patronimiczne (2 % nazw, to: *Pieniążkowice* i *Sromowiec*) i służebne (1 %, tu tylko *Szaflary*). Pierwsze zapewne ze względu na większą wagę rodu niż poszczególnych jednostek wśród ludności góralskiej, drugie – w związku ze stosunkowo późnym zasiedlaniem terenów podgórszych, które nie stanowiły korzystnych miejsc osadniczych, a raczej naturalną granicę obronną kraju.

Według założeń klasyfikacji strukturalnej w ujęciu Stanisława Rosponda wyodrębniono trzy podstawowe modele słowotwórcze – nazwy: prymarne (niederywowane), sekundarne (derywowane przyrostkami) oraz złożone. Jak można zauważyć na Wykresie 2, większość nazw (60 %) jest derywowanych (*Bańkówka*, *Dzianisz*, *Jurgów*, *Podwilk*, *Międzyezerwone*), natomiast resztę stanowią w zbliżeniu prymarne (24 %, są to m.in.: *Bachledy*, *Dział*, *Olcza*, *Odrowąż*) i złożone (16 %, w tym: *Czorsztyń*, *Długopole*, *Nowy Targ*).

Typy nazw wg klasyfikacji strukturalnej

Wykres 2: Wykscerpowane nazewnictwo wg kryterium strukturalnego

Wnioski

Po przeanalizowaniu zebranych toponimów można zauważyć, że nadawanie nazw obiektom przyrodniczym i ukształtowaniu terenu wyprzedzało osadnictwo. Obszary podgórskie posiadały nieraz rozwiniętą sieć nazewniczą, mimo że były jeszcze zamieszkane. Wiązało to się z tym, że pierwsze osady ulokowane były dalej od gór, a ich mieszkańcy zagospodarowywali tereny oddalone.

Najczęstszymi typami nazw były topograficzne, które stanowiły ponad jedną trzecią wszystkich toponimów (36 %). Jak już wspomniano, wiązało się to z charakterystycznym ukształtowaniem terenów górskich, których obiekty stanowiły pierwsze punkty odniesienia dla osadników. Nazwy pochodzenia osobowego są mniej trwałe ze względu na częste zmiany posiadania, czasem dotarcie do pierwotnego właściciela wymaga pogłębionych badań historycznych. Były one również popularne, szczególnie określenia dzierżawcze (24 % wszystkich nazw). Wiele nazw jest relacyjnych (19 %),

odnosiły się one do wcześniej już ukształtowanej warstwy toponimicznej. Te określenia odnosiły się głównie do konkretnych obiektów topograficznych, w tym często do hydronimów.

Z punktu widzenia budowy, dominujące są nazwy sekundarne (55 % wszystkich nazw). Tworzenie toponimów przede wszystkim z użyciem przedrostków i przyrostków jest charakterystyczna dla nazw dzierżawczych, które derywowane były od określeń właścicieli danego terenu oraz dla nazw relacyjnych, które lokalizowały miejsce w odniesieniu do innego punktu.

W pracy opisano 87 nazw miejscowych wyekscerpowanych z przewodników tatrzańskich Janoty i Eljasza. Ta niewielka próba wskazała, jak bogatym i nadal niewyczerpanym źródłem do badań onomastycznych są dawne teksty podróżnicze.

Literatura:

1. Rzetelska-Feleszko E. Nazwy miejscowe // Polskie nazwy własne / red. E. Rzetelska-Feleszko.— Warszawa–Kraków, 1998.— S. 191.
2. Mrózek R. Nazwy terenowe [w:] Polskie nazwy własne, red. E. Rzetelska-Feleszko. – Warszawa – Kraków, 1998. – s. 231.
3. Ibidem, s. 231–232.
4. Handke K. Nazewnictwo miejskie [w:] Polskie nazwy własne, red. E. Rzetelska-Feleszko. – Warszawa – Kraków, 1998. – s. 294–295.
5. Bubak J. Nazwa Zakopane i nazwy terenowe miasta Zakopanego [w:] Zakopane. Czterysta lat dziejów, red. R. Dutkova. – Kraków, 1991, – s. 497, 498.
6. Rospond S. Mówią nazwy. – Warszawa, 1976. – s. 14.
7. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. – Wrocław 1957.
8. Taszycki W. Słowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału). – Kraków 1946.
9. Rzetelska-Feleszko E. Nazwy miejscowe..., op. cit., s. 198.
10. Rospond S. Mówią nazwy..., op. cit., s. 27.

Karolina Хмелевська. Перші путівники по Татрах як джерело досліджень регіону.

Розвиток туризму в Татрах припадає на ХІХ ст., коли й виникли гірські лікувальні заклади. Тоді також з'являються перші путівники у цих місцевостях, мова яких є цікавим джерелом досліджень топонімів ХІХ ст. з території Підхалля. У статті представлено дослідження, здійснені щодо цих питань.

Karolina Chmielewska. The First Tatra Guides as a Source for Etymology Research of the Region.

The development of Tatra tourism begins in the nineteenth century, when the first medical institutions were created on this area. Then the first guides of this area were also written. They are also an interesting source of the nineteenth century toponyms from Podhale. The article shows studies on this issue.